

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА
И ТЕОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Наталия Иванова Мацева

**РАЗВИВАНЕ НА КЛЮЧОВАТА
КОМПЕТЕНТНОСТ „УМЕНИЕ ЗА УЧЕНЕ“
ПРИ РАБОТА С ТЕКСТ В ОБУЧЕНИЕТО
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК (5. – 7. КЛАС)**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ
НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“**

**в област на висше образование 1. Педагогически науки
Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ...**

**Докторска програма „Методика на обучението по български език
и литература“.**

Научен ръководител
доц. д-р Фани Евгениева Бойкова

**Пловдив,
2023 г.**

Дисертацията е обсъдена и допусната до защита на разширено заседание на Катедра „Българска литература и теория на литературата“ на **20.02.2023 г.**

Научният труд съдържа **207** (двеста и седем) страници, включващи **76** (седемдесет и шест фигури), **24** (двадесет и четири) приложения и **4** (четири) страници използвана литература.

Защитата на дисертацията ще се състои на **21.06.2023 г.** от **13,30** часа в зала „Компас“ на Ректората на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в библиотеката на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и са публикувани на неговата интернет страница.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
1.1. Актуалност на темата	4
1.2. Предмет, цел и задачи на изследването	5
1.3. Методология на опитната работа	6
2. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	7
3. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	9
Първа глава. Съвременни аспекти на проблема	9
Втора глава. Развиване на умения за учене при работа с текст в часове по български език с ученици от 5. до 7. клас (Методически идеи и практики).....	14
Трета глава. Значение на образователната среда за повишаване на познавателната активност на учениците	21
Четвърта глава. Резултати и анализ на емпиричните данни.....	28
Заключение	29
III. ПО-ВАЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	32
IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	33
V. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА.....	34

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1. Актуалност на темата

Предизвикателствата на съвременния динамичен свят непрекъснато ни поставят в нови и неочаквани ситуации във всички аспекти на съществуването. Често се оказва, че адаптивността, творчеството и способността да се решават проблеми са далеч по-ценни от натрупаните знания в дадена област. На преден план се очертават компетентности, гарантиращи личностна реализация и развитие, пригодност за заетост, социално приобщаване и активно гражданско участие¹.

Да се подготви за изискванията на „новото“ време, за да бъде успешен и пригоден, младият човек разчита най-вече на образователните услуги. Именно затова училището трябва да отговаря на очакванията, нагласите и интересите на учащите да развиват качества като независимост, инициатива, творчество, критическо мислене – налага се фокусът на образованието да се промени „от преподаване на знания към овладяване на ключови компетентности“².

Основното е у учениците да се изгради увереност, че могат да постигнат всяка цел, която им се постави, ако вложат необходимите усилия и не се отказват, когато стане трудно. За целта е нужно да придобият необходимите компетентности, които ще им помогнат да сбъднат мечтите си. Това е процес, в който те са активни участници, имат главна действаща роля, стига да предприемат целенасочени действия и да поемат отговорност. Разбира се, с подкрепата на учителите и родителите, които ще им помагат да развиват своите способности. Ключов е моментът на осъзнаване на нуждата от знания и умения, така че да достигнат до същността на ученето: то е инструмент, осигуряващ нужните аргументи за постигане на целта.

В контекста на съвременната образователна среда личността на преподавателя се схваща именно като основен „мотиватор“ за учениците. Той е този, който има най-пряко отношение към споменатите процеси – от създаване и поддържане на подходящ „уютен“ климат в класната стая; през моделите на преподаване, гарантиращи ефективно усвояване, разширяване и използване на знанията; до осъзнаването на необходимостта от самоусъвършенстване на учениците, за да бъдат успешни в своята реализация.

---

¹ Виж Европейска квалификационна рамка (ЕКР).

² За прехода от знания към умения www.mon.bg > upload > П-book.

Накратко казано, той е този, който може да превърне знаенето на факти в *мотивирано учене*, а по-конкретно (предвид спецификата на родноезиковото обучение) учителят по български език със своята „професионална дейност е предпоставка младите хора целенасочено да придобиват качества на ефективни комуникатори“ (Петров 2005). Именно на занятията по български език (особено в прогимназиалния етап на обучение) чрез текстове от най-различни сфери на комуникация наред с лингвистичната информация има възможности за овладяване на умения, свързани с ефективното управляване и осмисляне на самия процес на учене, както и развиване на ключови компетентности.

1.2. Предмет, цел и задачи на изследването

Предмет и обект: Настоящият дисертационен труд е посветен на работата с текст на занятията по български език с ученици от 5. до 7. клас и обхваща период от три учебни години (2019/2020, 2020/2021, 2021/2022 учебна година). Участници в опитната работа са ученици от средно училище „Паисий Хилендарски“ в гр. Пловдив, без да е търсена диференциация по какъвто и да било признак и критерий. Изследва се влиянието на редица интерактивни методи и техники в обучението по български език при работа с текст (в клас и самостоятелно) върху мотивацията и развиването на метакогнитивни умения у учениците от прогимназиалния етап.

Целта е да бъдат проучени възможности за развиване на ключовата компетентност „Умение за учене“ при работа с текст в обучението по български език (5. – 7. клас) чрез използване на разнообразни образователни методи, похвати и техники на преподаване, които предполагат активна познавателна позиция и мотивираност на учащите.

Задачи:

- да се разгледа на теоретично равнище компетентностният подход и мястото на ключовата компетентност „Умение за учене“ в съвременното обучение;
- да се направи преглед на теоретични постановки за комуникативната ориентация на обучението по български език и текстоцентричната му насоченост;
- да се анализират емпиричните данни за успешността на образователния процес при работа с текст за овладяване на умения за учене чрез използването на

различни методи, похвати и техники, които предполагат активна познавателна позиция на учениците;

- да се обобщят изводи, базирани на опитната работа.

Изследователската работа се основава на следното научно допускане:

Ако при работата с текст в обучението по български език от 5. до 7. клас се прилагат стратегии, предполагащи активна познавателна позиция, заинтересованост и мотивираност на учениците в процеса на обучение, се очаква те да овладеят в висока степен ключовата компетентност „Умение за учене“.

Настоящото изследване няма претенции за изчерпателност и всеобхватност на проблема. По-скоро то е опит за предлагане на алтернативен поглед върху образователния процес и възможностите за използване на целесъобразни методи, похвати и техники в часовете по български език в прогимназиалния етап на обучение с оглед откриване на повече възможности за неговото оптимизиране.

1.3. Методология на опитната работа

В дисертационния труд се проследява динамиката на развиваните компетентности по отношение на уменията за учене у учениците за една учебна година (в тригодишната продължителност на работата в групите има известно текучество; относително постоянни по брой и състав се запазват в рамките на една учебна година). Резултатите за всяка от групите се отчитат три пъти – в началото на учебната година (входяща диагностика), в края на първия срок (междинна оценка на напредъка) и в края на учебната година (финално оценяване). Участници по всеки критерий са приблизително 50 ученици от две паралелки, а 25 ученици от трета паралелка са в ролята на контролна група, без да бъдат подбирани по пол, успех и др. Не са предвидени специални занятия за измерванията – провежда се целенасочено наблюдение в рамките на една или няколко урочни единици.

Всички представени данни се отнасят единствено за указаните критерии и индикатори, а не са показателни за текущите, срочните и годишните оценки по български език от учебния процес. Резултатите отразяват динамиката на развитие на компетентностите за една учебна година.

2. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Трудът е структуриран по следния начин:

УВОД

1. Актуалност на темата
2. Концептуална рамка на изследването
3. Методология на опитната работа

ПЪРВА ГЛАВА. СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА

- I. 1. Компетентностен подход в образованието
- I. 2. Ключовата компетентност „Умение за учене“ в контекста на образователно-възпитателния процес
- I. 3. Комуникативна ориентация на обучението по български език
- I. 4. Текстцентричен подход в родноезиковото обучение

ВТОРА ГЛАВА. РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ ПРИ РАБОТА С ТЕКСТ В ЧАСОВЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК С УЧЕНИЦИ ОТ 5. ДО 7. КЛАС (МЕТОДИЧЕСКИ ИДЕИ И ПРАКТИКИ)

- II. 1. Подбор на информация
- II. 2. Използване на други учебни ресурси
- II. 3. Водене на записки
- II. 4. Презентиране
- II. 5. Рефлексия и саморефлексия

ТРЕТА ГЛАВА. ЗНАЧЕНИЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СРЕДА ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ПОЗНАВАТЕЛНАТА АКТИВНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ

- III. 1. Позитивна и подкрепяща класна стая
- III. 2. Обучение в електронна среда
- III. 3. Съвместно преподаване
- III. 4. Мозъчна атака
- III. 5. Игрови ситуации

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ НА ЕМПИРИЧНИТЕ ДАННИ

- IV. 1. I критерий. Умения за подбор и оценка на информацията
- IV. 2. II критерий. Умения за използване на други учебни ресурси
- IV. 3. III критерий. Умения за водене на записки
- IV. 4. IV критерий. Умения за представяне и самопредставяне
- IV. 5. V критерий. Рефлексия и саморефлексия

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПО-ВАЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

В у в о д а е очертана актуалността на темата на дисертационния труд. Дефинирани са предметът и обектът на опитната работа, основната цел и задачи, изходната теза, методологията на изследването. Представен е накратко хронологичният ред на изложението.

В п ъ р в а г л а в а се прави преглед на основните аспекти в съвременното обучение по български език. Компетентностният подход се схваща като средство за по-качествено образование, осигуряващо междупредметно взаимодействие, практическа насоченост на обучението, ориентация към резултати и др. Ключовата компетентност „Умение за учене“ се разглежда като основа, която позволява и стимулира развитието на дейностите по овладяване на всички останали компетентности.

В т о р а г л а в а описва методически идеи и преподавателски практики да бъдат прилагани различни стратегии по време на занятия по български език с цел овладяване в по-висока степен от учениците на умения за учене. Прави се преглед на основни инструменти, необходими за ефективно управление на процеса на учене – извличане и обработване на информация, използването на различни източници на данни, водене на записки, презентирание, рефлексия и саморефлексия.

Т р е т а г л а в а на дисертационния труд илюстрира някои възможности да се повлияе на средата в класната стая с цел да се провокира заинтересованост към учебния процес, което предполага по-ефективно развиване на метакогнитивни умения у учениците. Представени са техники, използвани на занятия по български език, насочени към повишаване на активността – споделяне на емоции, използване на информационни технологии, съвместно преподаване, игрови ситуации, мозъчна атака и др.

Ролята на четвърта глава е да представи получените данни от описаната методология за проследяване динамиката на развиване на уменията за учене в даден клас за една учебна година като резултат от избрани стратегии. Анализът на резултатите служи като база за обобщения и изводи за ефективността на планираната дейност.

В з а к л ю ч е н и е т о се прави оценка за успешността на проведената опитна работа в посока постигане на поставените цели.

3. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава. Съвременни аспекти на проблема

I. 1. Компетентностен подход в образованието

Компетентностният подход в образованието се възприема, развива и усъвършенства като средство за по-качествено обучение, което гарантира и по-висок стандарт на живот за съвременния човек. Той се налага като основна цел и посока за образователните системи не само в Европа, но и в целия свят.

Като основни характеристики на новия образователен модел се очертават интегрирано междупредметно взаимодействие, практическа насоченост на обучението, ориентация към резултати, прилагане на иновативни подходи и практики в процеса на преподаване и учене. Погледът е насочен към цели, свързани с мотивацията, самоопределянето, социализацията и индивидуализацията на личността на ученика.

Това означава при взаимодействието в класната стая да се търсят нови нагласи към познанието: акцентът не е толкова върху знаенето на фактите и тяхното възпроизвеждане, колкото върху уменията *как да се прилагат* тези знания, *как да се използват* те при решаване на различни задачи. Смисълът на знанията не е заради самите тях, а за да бъдат успешно решавани проблеми. А уменията, овладени в рамките на даден учебен предмет, да бъдат приложими в друг. Т.е. при осъществяването на този подход вниманието е насочено към развиване на умения за решаване на комплексни задачи в разнообразни ситуации.

В очертанятия контекст се променя и ролята на учителя. Той се явява вече не толкова източник на информация и лектор, колкото съветник, медиатор, активатор на своите ученици. С работата си преподавателят трябва в най-голяма степен да мотивира и провокира учениците да работят. Стремещът е не просто да се представят факти, които обучаемите след това да възпроизведат. Трябва да ги потопи в атмосфера, в която да могат да търсят отговори, да изследват, да разсъждават, да прилагат нови теории и модели.

В България приложението на компетентностния подход е проектирано в редица документи – в Закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО), в държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка, в учебните програми по всички предмети – чрез посочените очаквани резултати от обучението под формата на компетентности.

Ключовите компетентности се формулират в чл.77, ал.1 на ЗПУО (МОН, ЗПУО).

Фигура 1. Ключови компетентности

В определена степен те взаимно се проникват и се допълват. Например компетентностите в областта на българския език включват, от една страна, езиковата грамотност (лингвистичните знания и уменията за тяхното прилагане). От друга, свързани са с уменията за непосредствена ежедневна комуникация на роден език – изразяването и анализирането на факти, чувства, мисли в устна и писмена форма; адекватното общуване във всички социални и културни сфери (в образование и обучение, на работа, у дома, през свободното време). Имат пряко отношение към културната осведоменост и изразяване чрез творчество, към социалните и граждански умения и т.н. Именно затова тези компетентности са фундаментални и най-всеобхватни.

I. 2. Ключовата компетентност „Умение за учене“ в контекста на образователно-възпитателния процес

Умението за учене е многопластово и се явява съществен фактор за повишаване ефективността при усвояване на знанията, формиране на уменията и компетентностите, на представата за действителността и на ценностната система. Важно е за успеха в цялото формално образование, защото представлява всъщност *мотивирано учене* –

осъзната употреба на уменията за запомняне, класифициране и използване на информация, при което от особено значение е критическото размишляване върху целия процес, и самоконтролът (проявите на постоянство, концентрация и дисциплина). Всъщност може да се определи не само като една от компетентностите, а като метаспособност, защото представлява основа, която позволява и стимулира развитието на останалите компетентности, подкрепя основните дейности по овладяване на всички знания, умения и отношения.

Овладяното умение за учене предполага, че: човек сам определя *стила си на учене*³ (мотивирано подбира методите си на учене); намира подходящи източници на информация (оценява надеждността ѝ); умее да организира нужната си информация (в състояние е да организира записките си по начин, по който максимално ефективно да се възползва от тях); припомня си вече прочетеното; концентрира се върху дадена задача (за кратък или продължителен период от време); ефективно управлява времето си (отделя целенасочено време за учене); проявява постоянство и дисциплина по време на учене. Едновременно с това владее способността критически да се отнася към целия процес на учене – размишлява върху целта си и търси начини, по които да се справи със задачата, познава своите силни и слаби страни и максимално се възползва от тях с цел да усъвършенства това, което прави.

Фигура 2. Карта на уменията за учене

---

³ Това е начинът, по който всеки човек приема, преработва и възпроизвежда информацията най-ефективно (сетивно или интуитивно; вербално или образно и т.н.).

Под *умение за учене* се разбират както инструментите, необходими за ефективно управление на процеса на учене (водене на записки, разчитане на времето, концентрация върху дадена задача), така и способността да се влияе върху самия процес на решаване на задачи. Става дума за овладяване на метакогнитивни способности, които водят не просто до повишаване на постиженията при учене, но имат съществено значение в ежедневиия опит и се свързват с когнитивни психологически процеси като мислене, памет, внимание, възприятие и др.

Що се касае до овладяването на ключовата компетентност „Умение за учене“ в училище, преподавателят трябва да отдели време и усилия, за да изгради собствена стратегия и изработи инструменти за постигането ѝ.

Развитите умения за учене на практика могат да компенсират дори пропуски в базовите знания в дадена област, когато става дума за решаване на проблеми. Осигуряват техники за успешно представяне на всякакъв вид изпити и тестове през целия живот. Помагат за създаване на позитивна учебна среда, защото учащите се стремят да са успешни. С други думи, уменията за учене са насочени към наблюдение и осъзнаване на процесите, чрез които се учи. Това е развиване на мислене от по-висше равнище, затова тази компетентност се явява ключова при формирането на всички останали компетентности.

I. 3. Комуникативна ориентация на обучението по български език

Основната задача на системата на средното образование е да подготви учениците за живот в обществото, като им даде необходимите знания и умения за общуване. „Именно необходимостта на личността да общува свободно с другите, се свързва с развитието на необходимата за целта комуникативност“ (Кръстанова 2009: 8). На тази основа учителите, родителите и учениците следва да разглеждат формирането на комуникативната компетентност като основа за успешна социална дейност на индивида.

В обучението по български език през последните десетилетия образователната политика е доминирана именно от комуникативността: „като принцип на организиране на обучителния процес; като център на структуриране на учебното съдържание; като цел и необходимост в съвременния свят, издигнал в култ непрекъснатото развитие на знания и умения за адекватно и успешно общуване, способстващо личностната реализация“ (Гарушева, Бойкова 2014: 79). Инструментите за реализация на тази политика са разнообразни: закони, наредби, правилници и други нормативни и поднормативни документи.

Както вече беше посочено, за основна цел на езиковите занятия се приема овладяването от учениците на *комуникативна компетентност*, която се схваща като комплекс от знания, умения и отношения езикът да се използва резултатно в конкретни комуникативни ситуации. Това означава както свободно притежаване и управление на средствата за комуникация (вербални и невербални), така и регулиране на отношенията на индивида (към него самия и към обкръжаващия го свят). Учениците не се натрупват самоцелно езикови знания, а се изграждат умения за адекватно общуване в различни комуникативни ситуации. Така потребността от езикова подготовка е осъзната и мотивирана. Резултат от езиковото обучение не са вече само знанията, а способността за правилното им използване при участие в речеви акт.

Комуникативната насоченост изисква на занятията по български език съотношението между лингвистичната информация и нейната приложимост да е балансирано, като се дава превес на формирането на комуникативноречеви умения; да се усвояват не само декларативни знания, но най-вече процедурни, които разкриват какви действия, в каква последователност и при какви условия са резултатни при изпълнението на комуникативни задачи. Образователното взаимодействие следва да се съобразява с това *кой* съобщава, *какво* съобщава, *за кого* е предназначено съобщението, какъв е *резултатът*.

В своята актуална учебна дейност и с оглед бъдещата си реализация учениците трябва да могат да решават разнообразни комуникативни задачи, което е актуален проблем за организиране на обучението по български език. За да отговаря на нуждите на подрастващите, на учителя често се налага да импровизира, като се води от своя интелект.

I. 4. Текстцентричен подход в родноезиковото обучение

При актуалното състояние на методиката на обучението по български език няма колебание сред изследователите, че *текстът* е център на езиковото обучение, основно средство за формиране, усвояване и оценяване на компетентности. „Всички функции на езика – комуникативна, познавателна, моделираща, се реализират чрез текстове“ (Димитрова 2019: 13). Това е една от причините предмет и обект и на настоящото изследване да бъде именно работата с текст на езиковите занятия в прогимназиалния етап на обучение по български език. Максималната ефективност предполага включване на различни рецептори. Когато се изследва текстът, същността на езиковите явления се осмисля многостранно, нараства и ролята на самостоятелната работа на ученика.

От друга страна, методиката на обучението по български език разглежда текстовете като сетивна опора за стимулиране и оптимизиране на познавателните процеси: изходният текст е основа на комуникативноречевата дейност; тренировъчните текстове са средство за формиране на умения за опериране с признаците на езиковите явления; текстът служи и за проверка и оценка на овладени компетентности.

Тенденция в педагогическата практика е комуникативната дейност да е обвързана с потребностите и интересите на учащите и да позволява включването им в максимална степен в извършване на най-разнообразни речеви действия. Така децата имат възможност и да възприемат, и самостоятелно да създават текстове, като в същото време изграждат своя собствена култура, обогатявайки знанията и уменията си.

Втора глава. Развиване на умения за учене при работа с текст в часове по български език с ученици от 5. до 7. клас (Методически идеи и практики)

II. 1. Подбор на информация

Когато става въпрос за учене, уменията за събиране и използване на информация придобиват изключително голямо значение за успешността на образователното

взаимодействие, тъй като информацията е в основата на справянето с всяка задача – от разбирането на условието, през намирането на подходящи източници на данни, до успешното ѝ изпълнение. Неслучайно способностите за подбор на информацията се схващат като един от инструментите на овладяното умение за учене. Ето защо от ключово значение е да бъдат развивани чрез специална работа по време на обучителния процес.

При изработване на стратегия в тази посока преподавателят най-напред следва да отчете индивидуалните възможности на учениците, техните нужди и перспективи (и своите също!). Занятията по български език предоставят възможности. Това е така най-вече поради спецификата на учебната технология – често се работи с текстове, които могат да послужат като база за развиване на умения за извличане на информация, за откриване на ключови моменти, за критически поглед върху поднесените данни.

Удобна възможност предоставят още първите занятия в 5. клас по български език (които са посветени на начален преговор на материала от предходната година). С цел да подчертае значимостта на „задълбоченото четене“, учителят изготвя работен лист, в който задачите са посветени на запознаване с техниката *четене с разбиране*.

В началото, на първите занятия, посветени на запознаване на петокласниците с техниката, те се затрудняват. Постепенно, с напредване на времето, все повече ученици започват да проявяват самостоятелност. Стремежът е да развият в най-висока степен нужната техника за извличане и обработване на информация от текст. За тази цел в уроците, които предвиждат работа за упражнения или развиване на комуникативните умения, преимуществено се включват подобни упражнения. Постепенно задачите се усложняват – включват се такива, които са свързани с проследяване на разбирането на текста, определяне на ключови идеи и послания, синтезиране на информацията, конструиране на собствени разсъждения въз основа на представения текст (определяне на подтемите и ключовите понятия от текста, определяне на лексикалното и граматичното значение на дадени думи от текста, създаване на асоциации, сравнения със собствения опит и представянето им пред съучениците и др.).

За проследяване на напредъка в резултат на последователна и преднамерена работа в посока развиване на умение за четене с разбиране в края на първия срок и в края на учебната година се провеждат контролни тестове.

За учителя и учениците му е важно да проявяват последователност и упоритост за развиване на тези способности през целия прогимназиален етап на обучение.

II. 2. Използване на други учебни ресурси

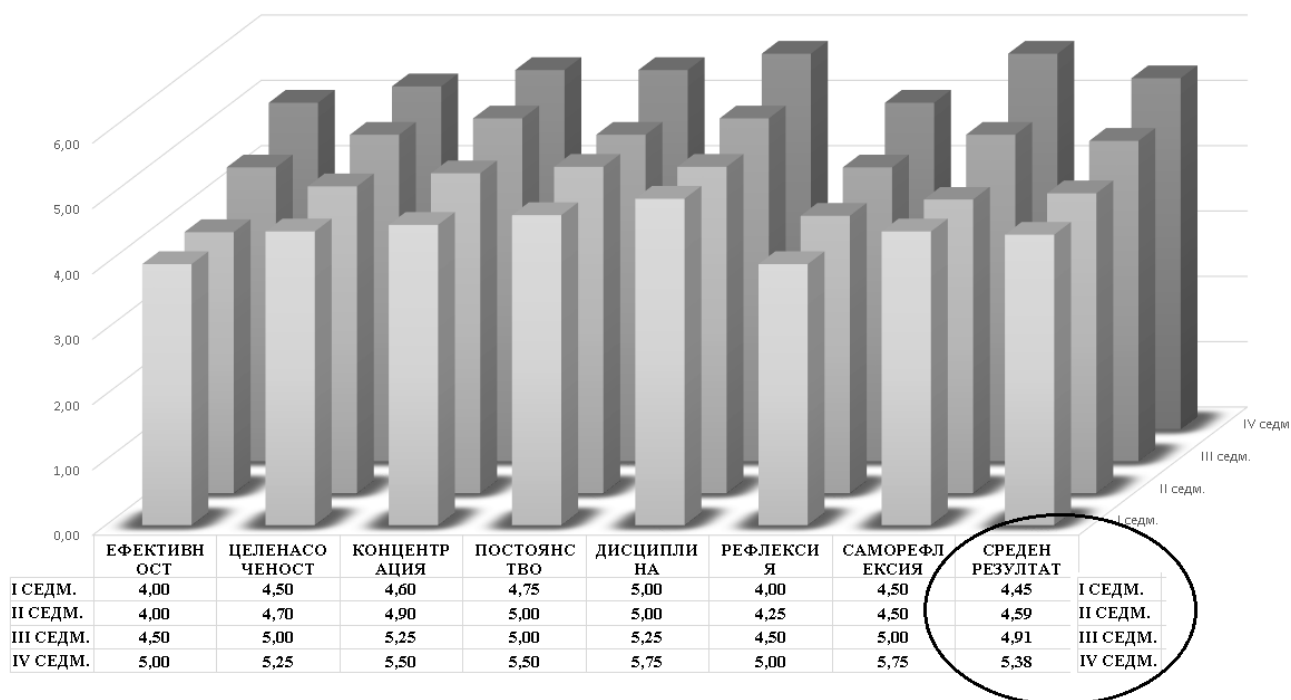
В съвременния свят, в който образованието се е променило изцяло от пасивното си състояние (при което учителят „дарява“ знания, а учениците се стараят да ги възпроизведат) в активно (при което учителят и учениците си сътрудничат), все по-често преподавателят се обръща към стратегии и дейности, в които обучаемите са в ролята на водещи: предлагат дадени свои схващания по отношение на опита си, намират адекватните елементи на новата информация, правят изводи за бъдещото приложение на определени знания. Именно затова образователните стратегии се „обръщат“ в посока поставяне на изследователски задачи и работа по проекти. На занятията по български език (с оглед необходимите изследователски техники) пред учителя има немалко възможности да насочи внимание (своето и на учениците) върху изработването на инструменти за овладяването на умения за използване на различни източници при изпълнение на поставени задачи.

Тук обаче възниква въпросът за надеждността на информацията, получена от страничните източници (актуален въпрос е критическият поглед към медиите – както по отношение на качеството, така и във връзка с прецизността на съдържанието). С оглед спецификите на образователния процес и във връзка с посочения проблем е нужно учениците да бъдат насочвани да подхождат критически към употребата на странични ресурси – да използват проверени канали, да сравняват различни източници, които поднасят информация по един и същи въпрос, да обсъждат данните с останалите заинтересовани, да се консултират с компетентни лица (преподаватели, родители или други възрастни, вещи по проблематиката) и т.н.

Любопитни реакции у седмокласници предизвиква работата по предложен проект на тема „Развиване на суперсили“, описан подробно в дисертацията. Реализира се в рамките на месец във факултативни учебни часове по български език и литература в края на първия учебен срок, като част от дейностите се планира да се изпълнят по време на занятията, а друга – самостоятелно извън училище. Насочен е към усъвършенстване на силните страни на учениците (т.е. техните умения за учене) с цел по-доброто им представяне на изпита в края на годината.

Фигура 3. Обобщени резултати от оценяването на напредъка на учениците

Анализът показва, че работата по предложения проект се е отразила положително в посока овладяване и прилагане на повечето инструменти, свързани с развиване на уменията за учене. Седмокласниците са мотивирани да изпълняват задачи, насочени към подобна дейност. Поставената цел е постигната – регистрира се напредък в усъвършенстване на силните страни на всеки ученик.

Работата, свързана с развиване на изследователските умения, разкрива допълнителни възможности пред учителя за многостранно въздействие върху мотивацията на учащите. В дейностите широко могат да бъдат използвани текстове; да бъдат поставяни диференцирани задачи (при което всеки участник да използва своите „удобни“ методи на учене); могат да бъдат осъществени най-разнообразни идеи за развиване на уменията за учене; може да се търсят подходи за усъвършенстване на онези черти от характера на децата, които впоследствие да им помогнат да бъдат по-успешни (и в личен, и в професионален план). Най-същественото за преподавателя е, че удовлетворителните резултати от подобни дейности му осигуряват амбиция и сили за следващия проект.

II. 3. Водене на записки

Воденето на записки е ефективен метод да бъде запомнен по-лесно преподаденият материал. Ангажира вниманието и помага на мозъка да прави по-надеждни връзки между различните информационни блокове.

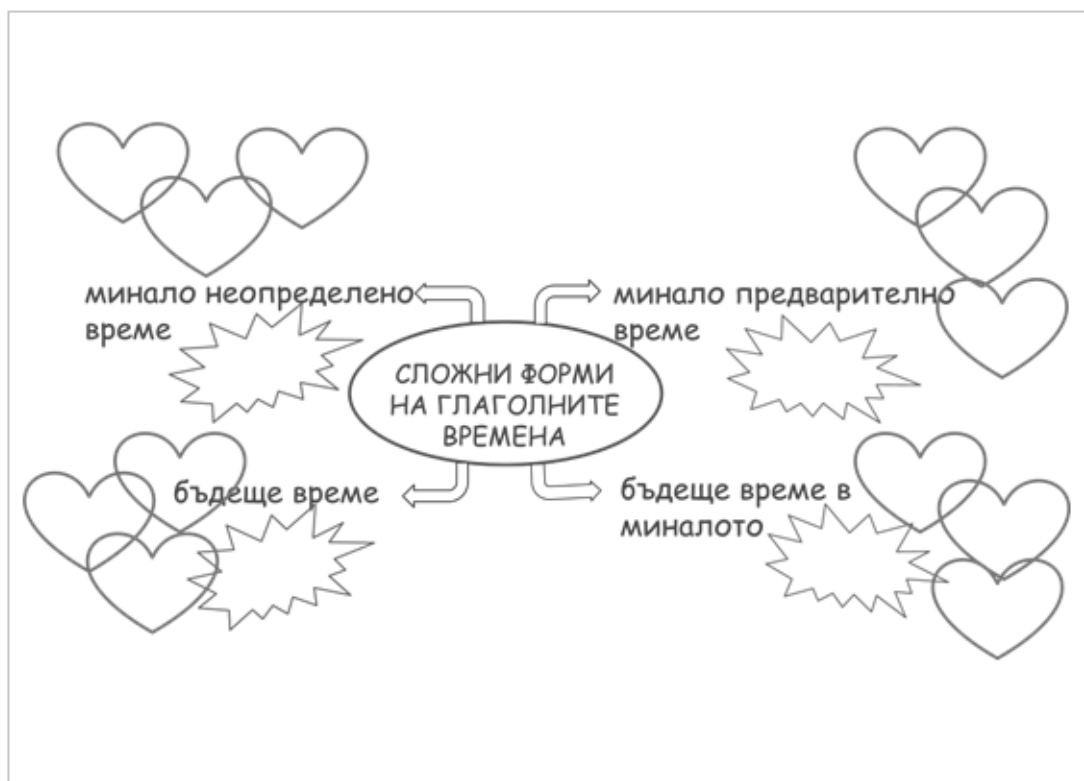
Когато трябва да запишат някаква информация, учащите всъщност много по-внимателно слушат обясненията, защото знаят, че ще трябва да запомнят и после само за няколко минути да синтезират чутото или прочетеното в писмен вид. Задават много повече въпроси върху смисъла на това, което се обяснява, тъй като вниманието е насочено към слушането и мисленето (а не просто към автоматичното движение на ръката с химикалката по листа), което е свързано с подобряване и на уменията им и за слушане и четене с разбиране.

Записките във вид на *мисловни карти* (които са обект на по-задълбочено проучване в дисертационния труд) почиват на метода *картографиране на идеи* и съчетават текст (най-често под формата на ключови думи или понятия) с графичен образ. Това е метод за визуализация на радиалното (лъчисто) мислене. В центъра е обектът (или идеята), за който се съставя картата. Основните разсъждения излизат като лъчи (или клони) от централното понятие и представят ключово изображение или ключова дума. Следват теми, които са второстепенни, и идеи (асоциации), които също се изобразяват като разклонения от предходното ниво. Колкото по-важен е даден елемент, толкова по-близо до центъра се поставя. Характерни са ясно откроените връзки между отделните елементи; налице е и възможност за добавяне на нова информация към вече записаната.

Мисловните карти могат да бъдат прилагани във всяка дейност от човешкия живот, което предизвиква интерес да бъде представен този метод за работа в часове по български език на учениците от 6. клас.

Опитната работа е проведена в урок за обобщение на тема *Сложни форми на глаголните времена*. Учениците под ръководството на учителя съставят мисловна карта в условия на обучение от разстояние в електронна среда.

Фигура 4. Мисловна карта

За да бъде проверено доколко подобен метод на работа е помогнал за по-лесно запомняне на преподадения материал, дали тези записки впоследствие биха били използвани, в края на часа учениците попълват гугъл формуляр, в който отговарят на въпроси: *Доколко този нов начин на водене на записки ви беше по-полезен от традиционния? Бихте ли използвали този тип водене на записки в бъдеще? Нека всеки посочи една дума или израз, за да опише най-пълно и най-точно впечатленията си от днешния час.*

Анализът сочи, че е налице удовлетвореност от работата през часа, което води до много по-голяма ефективност и на следващите занятия – всъщност основна цел на използването на предложения метод. Това със сигурност се отразява мотивиращо и на преподавателя.

II. 4. Презентиране

Естествен резултат от процеса на обработване на информацията (подбор, анализ, синтез, обобщение), които са разгледани в предходните части на изложението като важни елементи на развитото умение за учене, се явяват способностите за нейното представяне от учениците (писмено или устно). Затова в контекста на дисертационния

труд представянето (презентирането) е изведено като вид комуникация, свързана с образователния процес.

Като алтернативно средство за формиране и развиване на уменията за презентирание е използвана ролева игра с участието на петокласници. Става дума за метод, при който учениците се поставят в специфични ситуации, които изискват прилагането на конкретни умения, развиване на комуникативни стратегии, избиране на подходящ стил и език на общуване (вербален или невербален). Внимание заслужава и фактът, че чрез такива игри учащите могат да се упражняват и в концентриране, активно слушане и задаване на въпроси, а ключов момент е поставена задача за домашна работа да изготвят кратка презентация на тема „Домът мечта“, като онагледят текста си с подходящи илюстрации – във вид на табло (със снимки, картинки), аудио- или видеозапис, дигитален продукт на PowerPoint или друго (по желание).

Когато в часа представят своите продукти, учениците имат една предизвикателна задача – трябва сами да оценят презентациите на съучениците си. Получават от преподавателя оценъчни карти, в които да вписват резултатите от наблюденията си. А отличните оценки ще бъдат вписани в дневника на класа. Така развиват уменията си за критическо отношение към поставените задачи и саморефлексия (на този важен инструмент е посветена отделна част от дисертационния труд). Подобен подход има за цел да мотивира учениците да коригират своето собствено представяне.

II. 5. Рефлексия и саморефлексия

Една от важните стъпки в стратегията за формиране и усъвършенстване на уменията за учене се явява критическото размишляване: върху задачите, върху собствените качества, както и върху възможностите за развиването им. Т.е. когато се говори за овладяно умение за учене, ключов се явява елементът на осъзнатост на процеса на учене. Това е по-скоро рефлекс при усвояването на знания и формирането на умения и отношения в целия учебния процес – съзнателно прилагане на всички онези инструменти за организиране на познание и информация, анализирането и синтезирането ѝ, представянето ѝ, които са разгледани в останалите части на изложението. Целта на рефлексията е да се постигне именно осъзнатост на ученето. Чрез критическо размишляване върху целта и пътя на решаване на дадена задача, както и върху собственото си участие, ученикът може сам да достигне до смисъла на целия процес.

Може да се онагледява чрез урок за годишен преговор и обобщение на материала по български език в края на 6. клас. Вниманието се насочва поетапно към прилагане на знания, придобити на предходни занятия; включват се уменията на учащите да извличат и обработват информация от текст; целенасочено да търсят нужната им информация; предполага се познаването на разнообразни източници на информация. Не е за пренебрегване фактът, че обобщителните упражнения и задачи изискват от учениците повишено ниво на внимание и съсредоточеност.

За да бъдат подпомогнати при определяне на приоритетите по отношение на развитието си, шестокласниците в края на часа (който се осъществява на финала на учебната година) попълват формуляр, предварително изготвен от преподавателя, който им дава възможност да оценят работата си през цялата учебна година. Попълването помага на учениците да осмислят наличието (или отсъствието) на значими за тях и техния успех в училище умения и качества.

Трета глава. Значение на образователната среда за повишаване на познавателната активност на учениците

III. 1. Позитивна и подкрепяща класна стая

Важно условие при овладяване на ключовата компетентност „Умения за учене“ е ефективният учебен процес, в който учениците подхождат заинтересовано и активно към поставените задачи. Аргументи за постигането на такова отношение могат да бъдат потърсени в условията на творчески и подкрепящ микроклимат, основан на взаимно доверие между всички участници, разбиране, липса на конфликти, подкрепа, стимулиране, т.е. в условията на позитивна класна стая.

За учебния процес е изключително важно преподавателят и учащите да могат да контролират емоциите си. А това означава най-вече да се споделят собствените чувства и да се възприемат чувствата на другия, да се разсъждава върху ефекта, който те имат, да се вземе решение какво да се прави с този ефект. Именно в това се състои задачата на учителя – да опознава възможностите, чрез които може да влияе върху развиване на позитивните взаимоотношения в класната стая.

Как чрез споделяне на емоции при работа с текст може да се повлияе на позитивния микроклимат в час по български език с цел да се повиши мотивацията на учащите, илюстрира опитната работа с ученици от 6. клас върху Вазовата творба „Отечество любезно, как хубаво си ти!“. Текстът на стихотворението е част от тематичния кръг

„Човекът и природата“ в компонента „Литература“. В началото на часа на учениците е представен предварително изготвен от учителя работен лист, включващ текста на произведението и няколко задачи: за откриване на думи и изрази, употребени с преносно значение; замяната им с „неутрални“ езикови единици; споделяне на влиянието на езика на автора върху емоционалното състояние на читателя. Учителят при възникнал въпрос подпомага и насочва децата.

След като всички са се изказали, се предоставя възможност на шестокласниците да попълнят анкета, в която да оценят как се е отразило споделянето на емоции върху настроението им. Отговарят доколко са се справили с поставената задача; каква е удовлетвореността и на двете страни (ученици и преподавател); дали чувстват гордост от успеха си (проучването е сред 50 ученици от две паралелки).

Анализът на резултатите от анкетата показва, че при болшинството задачата със споделяне на емоции се е отразила в посока повишаване на настроението (повече от половината са поставили оценка много добър и отличен). Две деца след часа дори признават, че са стигнали до разрешаване на личен конфликт (споделянето на емоции ги провокирало да се замислят върху това как се чувства другият).

Позитивните емоции и тяхното споделяне спомагат учениците да са по-концентрирани и целенасочени в учебния процес, да се справят по-добре с учебния материал и да постигат по-високи резултати. Трябва да се отбележи фактът, че в такава среда те са спокойни, което води до бързо и ефективно разрешаване на проблеми и възникнали конфликти. Ето защо класна стая с ученици и учители, които познават и управляват емоциите си, е много по-привлекателна и успешна.

III. 2. Обучение в електронна среда

Времето на дискусиите по въпроса вредни ли са „модерните“ технологии и дали те не ни превръщат в машини, като че ли безвъзвратно отмина. Темата за недостатъците на съвременните смартфони, опасностите в социалните мрежи и селфитата остава на все по-заден план в днешната реалност, когато живеем, обвързани ежедневно с телефона и „чата“.

Наблюденията показват, че използването в образователния процес по български език в прогимназиалния етап на обучение на иновативни и интерактивни методи, голяма част от които базирани на дигитални решения, повишава интереса и мотивацията на учениците, повлиява положително и на уменията им при боравене с електронни ресурси в други области на приложение.

Значимостта на този вид обучение се определя и от факта, че комуникацията може да се осъществява както в класната стая, така и извън нея, от разстояние. В тази връзка част от актуалната обществена обстановка през последните години е пандемията от COVID-19 и продиктуваните от нея извънредни мерки за ограничаване разпространението на вируса в България. Наложил се училищната система да предприеме действия за поддържане на непрекъснатостта на обучението и да осигури активна комуникация между учители, ученици и родители. Всичко това води до реорганизиране на учебния процес. Често присъствените занятия биват заменени от обучение от разстояние в електронна среда, при което за определени периоди от време стотици хиляди учители и ученици (както и техните родители) са принудени да заемат места пред компютрите и да провеждат занятия от домовете си. Образованието се ориентира към използването на електронни платформи за обучение, онлайн обучение от разстояние и електронна комуникация.

Илюстрация как в час по български език в 5. клас могат да бъдат използвани дигитални ресурси в подкрепа на работата на учителя при обучение от разстояние в електронна среда, е работата по темата *Текстът в общуването. Строеж на текста*, част от раздела *Текстът и общуването*⁴.

Часът започва с актуализация на знанията от предходни занятия за ролята на езика при създаване на текстове, подходящи за определена речева ситуация.

Учениците посочват специфичните елементи, които определят речевата ситуация и от които зависи изборът на езикови средства – участници в общуването, време и място на общуването, обстановка, цел. Следва коментар на изпратената в електронната платформа за проверка домашна работа, в която трябва да приложат знанията и уменията си, овладени на предходни занятия.

Дейностите в часа продължават с констатация, че текстът винаги се създава в конкретна ситуация на общуване и зависи от нейните елементи. А основната функция, която изпълнява, е да осигурява информация. На екрана е споделен от учителя електронният вариант на учебника и за удобство учениците могат да следят работния текст, без да разгръщат хартиените носители.

---

⁴ Работи се с електронния учебник по български език за 5. клас на издателство Булвест 2000 с авторски колектив А. Петров, М. Падешка, М. Балинова, който представлява дигитално копие на хартиения носител.

Петокласниците отговарят на въпроси към съдържанието, за да направи учителят обобщение, че този текст се състои от изречения, които са смислово свързани помежду си и са подчинени на правилата на езика. Следва и въведение в темата, като заглавието и отделните точки от плана се представят на екрана във вид на презентация на PowerPoint. Следват задачи за откриване на ключовите думи. Въвежда се и понятието *план на текста*. Понятията с техните определения съвременно се извеждат като точки и подточки в плана, които се появяват на споделен екран, и се дава възможност на учениците да ги запишат.

За да бъде направено обобщение на казаното през часа, се предлага на учениците следващият слайд от презентацията, на който е представена структурата на текста във вид на схема. Изясняват се още веднъж елементите, които съставят текста – обикновено се състои от микротекстове, всеки от които със своя подтема; при писане графично се отделя на нов ред – така се оформят абзаци.

Разбира се, в процеса на обучение от разстояние в електронна среда е налице значителна свобода при избора от страна на училищата и учителите на моделите, формите, методите и инструментите за преподаване и учене (според специфичния училищен контекст и нуждите на учениците). Преподавателят обаче остава водещата фигура, която структурира и подготвя учебното съдържание.

За да бъдат проучени нагласите по отношение ефективността на проведеното електронно обучение по български език в посока развиване на уменията им за учене, в края на 2019/2020 учебна година, след четири месеца непрекъснато обучение от разстояние в електронна среда, на 56 ученици от 5. клас бе предложен анонимен въпросник.

Според отговорите по време на час активно участие са взимали 71% (40 анкетиращи); 43 деца посочват, че са изпълнявали поставените задачи за часа (близо 77%); а 36 са работили по домашната работа и по възложени проекти (64%). Анализът показва, че в електронна среда най-мотивирани са учениците да работят по поставени конкретни за часа задачи.

Следва да бъде отбелязано и още нещо доста съществено. Наред с факта, че електронното обучение е в унисон с обществените тенденции, промени и нагласи на обучаващите се, както и че се налага като алтернатива при осигуряване на непрекъснатост на учебния процес в условията на ограничителни мерки, очертават се и редица недостатъци: изисква се доста добра дигитална грамотност (както на обучаемите, така и на обучаващите); някои деца се адаптират по-бавно, срещат трудности при

използването на технологията; по-несигурните разчитат на непрекъснатата помощ при решаване на задачите; липсва и единно мнение по отношение на ефикасността.

III. 3. Съвместно преподаване

Съвместното преподаване чрез включване на повече от един предмет на познание е насочено към обхващането на повече и по-разнообразни способности на учениците с цел по-ефективното им обучение. Така, от една страна, се подпомага развитието на критическото мислене и разсъждения, увеличава се паметта за наученото. От друга, насърчава се подобряването на самочувствието на учениците, стимулира се развитието и на лична отговорност, тъй като работата на всеки ще повлияе на работата на останалите. От трета страна, увеличават се очакванията на учениците за резултатите от собствената им работа, повлиява се и върху удовлетвореността им от учебния опит.

Като възможност да се реализира потенциалът на посочения подход на занятия по български език, е посочен пример от педагогическата практика в 5. клас. По отношение на наречието наблюденията в процеса на обучение насочват вниманието към трудността за учениците в различаването на определена част от наречията от прилагателните имена. Това е и в основата на идеята да бъдат използвани нетрадиционни техники, за да бъдат подпомогнати учащите в посока разграничаване на тези две части на речта.

Привлечена е преподавателката по музика. Изпяват заедно с учениците известна детска песничка по два начина – така, както би я изпълнил велосипедист по време на обиколка, и така, както би я изпълнил ученик, който току-що става от сън, за да тръгне на училище. Децата отговарят на въпрос: *По какво се различават двете изпълнения?* Правилно се ориентират, че това, което отличава двете изпълнения, е темпото. Посочват и видовете *темпа*, които познават от часовете по музика. Учителят по български език ги записва на дъската като възможности за словосъчетания: *бързо, бавно, живо, съдържано ТЕМПО*.

Уточняващ въпрос към учениците е: *Какви части на речта са използваните думи, с които се определя темпото?* Правилно се ориентират, че те са прилагателни имена, защото представят признаци на съществителното име *темпо*. Следващата им задача е да образуват нови словосъчетания, като свържат същите думи, но с глагола *танцувам*. Акцентът се поставя върху факта, че в тези нови словосъчетания думите са наречия, тъй като представят признак на действие.

Упражнение за различаване на наречията от прилагателните имена в изречения връща отново петокласниците в реалността. Справят се много добре – с малки

изключения отговорите са безпогрешни. Това показва недвусмислено доколко използваният подход на съвместно преподаване в часа по български език с учителката по музика е повлияло на познавателната им активност. А до каква степен те са удовлетворени от подобна организация в часа, сочат резултатите от проведена в края на часа анкета. В оценките си за собствената работа и дисциплина децата не са единодушни, но всички, без изключение, са категорични, че биха желали по-често да работят по този начин.

III. 4. Мозъчна атака

Целите при прилагане на мозъчна атака в часове по български език и литература в прогимназиалния етап на обучение са в няколко посоки. На първо място – да се научи детето да фантазира по поставен проблем, да генерира идеи, да бъде активно при търсене на решение. От друга страна, този метод цели да го накара да се изказва пред другите, при това смело да се изказва, но и да изслушва и да уважава чуждото мнение. Не на последно място, по този начин могат да бъдат поощрени при работа по-стеснителните деца, да бъдат похвалени за техните макар понякога и по-слаби идеи. Не е за пренебрегване фактът, че в подобни часове, които учениците приемат за игри, се създава изключително позитивна и приятелска атмосфера.

Представено е занятие с петокласници. Когато са в ролята на генератори на идеи, всеки ще трябва да представи свое собствено решение на поставен проблем. Подчертава се, че могат да бъдат предлагани всякакви решения, най-неочаквани, най-невероятни, дори най-фантастични. Докато са в тази роля и се изказват, трябва много внимателно да слушат всичко и дори да си водят записки. Важно е, че на този етап не се дава оценка, докато не се изкажат всички. Едва след това ще имат думата в качеството си на анализатори. Тогава вече всеки от тях ще трябва да подкрепи и да отхвърли по едно предложение, като се аргументира. Идеите с най-голямо одобрение ще бъдат приети за решение на проблема от групата, в случая – класа.

При формулиране на задачата се имат предвид няколко факта: 1. Мозъчната атака се провежда в час по български език и литература и затова проблемът трябва да е свързан с предмета. 2. Великолепен стимул за активност е, ако се представи ситуация, в която трябва да се помогне на някого. Този някой трябва да бъде добър човек или например обичан от тях герой. Именно затова като база се използва текстът на приказката „Тримата братя и златната ябълка“, който изучават в компонента „Литература“. Задачата

е да помогнат на най-малкия брат да спаси оцеляло семейство и старица на долната земя и да се справи с хала, която е заплашила да отрови въздуха след 30 минути.

Наблюденията показват, че интерактивните методи на обучение стимулират и когнитивното развитие, повишават и нивото на критичността на мисленето, влияят и на самооценката на учащите, стимулират и по-силни положителни чувства към съучениците и учителя. Така се развиват у учениците умения за учене и работа в екип. Не е за подценяване и фактът, че така намалява умората, увеличава се удовлетвореността, съдейства се за подобряване на ключови компетентности и оформяне на житейски ценности.

III. 5. Игрови ситуации

За да бъдат усвоявани задълбочено и трайно знанията, необходимо е да се поднасят на учениците по интересен и привлекателен начин, т.е. успешността на ученето е неразривно свързана с положителните очаквания, които предхождат въвеждането на всякаква информация. От познатите дейности, които извършват децата, най-голямо чувство на радост и душевна удовлетвореност носи играта.

Игровите ситуации като форма на обучение се отнасят към интерактивните методи, чрез които се осигурява активното участие на децата в процеса на учене. Заемат важно място в образователния процес, тъй като могат да бъдат използвани ефективно и много успешно за прилагане на усвоени знания и умения като имитация на реална дейност в определена изкуствено създадена ситуация. Целта е да се формират навици за действие в житейски контекст.

Наблюденията показват, че ефективността, като се отчита факторът време, е 4-5 пъти по-висока в сравнение с традиционните методи на преподаване, т.е. когато играят, учениците овладяват умения много по-бързо и лесно. За децата тази дейност е забавна и привлекателна. Така се постига сплотеност и се осигурява позитивна атмосфера на взаимно внимание между членовете на групата, защото се насърчава комуникацията.

За илюстрация е представен фрагмент от урок за упражнение в 6. клас върху минало неопределено време. В последните 10 минути на занятието, след като са изпълнили упражненията от учебника и са коментирали възникнали въпроси, на учениците се предлага да участват във викторина със състезателен характер, посветена на темата. За изготвянето ѝ е използвана дигитална учебна платформа за откриване, създаване, провеждане и споделяне на учебни игри Кахут (Kahoot).

Независимо от това, че в тази игра учениците се занимават отново с учебна дейност, те демонстрират изострено внимание и висока степен на активност. Това се дължи на обстоятелството, че в помощ на преподавателя е привлечена технология, която те приемат и с удоволствие използват в моменти на отдых. А шестокласничката от момента, в който е излязла първенец във викторината, нататък демонстрира в много по-висока степен заинтересованост към работата по предмета и амбиция за отлична оценка.

Четвърта глава. Резултати и анализ на емпиричните данни

IV. 1. I критерий. Умения за подбор и оценка на информацията

Предвид получените данни и направения анализ се заключава, че в най-голяма степен оптимални за развиването на способностите за подбор и оценка на информация имат задачите, свързани с проследяване разбирането на текста, за определяне на ключови понятия и ключови идеи, за анализ и синтезиране на информация, за конструиране на собствени разсъждения.

IV. 2. II критерий. Умения за използване на други учебни ресурси

Наблюденията сочат, че развиването на умения за използване на странични учебни ресурси изисква последователна работа с източници на информация извън класната стая, за да участват учениците мотивирано и осъзнато в целия процес. Формира се гъвкавост при търсенето и намирането на решения, стимулира се проявата на инициативност и предприемчивост. Това се отразява върху динамиката по отношение на преодоляването и на нерешителността, неувереността в познавателното поведение на част от учениците.

IV. 3. III критерий. Умения за водене на записки

Анализът показва, че уменията за водене на записки ефективно съдействат за успешността при овладяване на учебния материал и по-лесното му запомняне; приучава учащите да подхождат творчески към поставените задачи, тъй като се явява съвкупност от редица учебни дейности: слушане, четене, задаване на въпроси, търсене на отговори, обобщаване, писане, структуриране и т.н.

IV. 4. IV критерий. Умения за представяне и самопредставяне

Според получените данни в най-голяма степен за развиване на уменията за представяне и самопредставяне мотивиращо за учениците е да влизат в различни роли.

Важно е учащите да създават текстове с най-разнообразни цел, предназначение и адресати. Използването на нетрадиционни методи, похвати и техники подобрява атмосферата в класната стая, има значителен ефект по отношение на желанието за работа на учениците и техния интерес.

IV. 5. V критерий. Рефлексия и саморефлексия

На база проведеното проучване се налага изводът, че уменията за рефлексия и саморефлексия помагат на учениците в максимална степен да разгърнат потенциала си: да разберат грешките си и причините за тях (така те биха могли да се стремят да ги отстраняват) и да открият своите силни и слаби страни. Тези способности формират и допълнителни компетентности, които са свързани с цялостното личностно и професионално развитие на младите хора.

Заключение

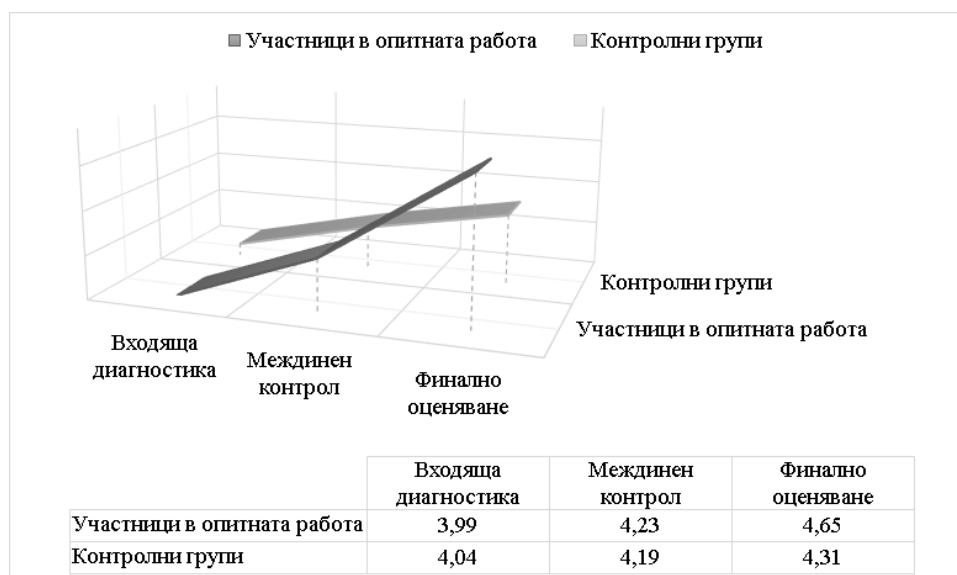
В заключението се прави оценка за успешността на проведената опитна работа в посока постигане на поставените цели.

Със заключителна обобщителна диаграма се представя динамиката в обобщения среден успех⁵ за една учебна година по отношение овладяване уменията за учене в наблюдаваните опитни и контролни групи, отчетен на трите етапа, предвидени за оценяване – входяща диагностика, междинен контрол и финално оценяване. Очевидно е, че напредъкът по отношение на овладяване уменията за учене, когато се използват избраните методи, похвати и техники, е два пъти по-голям.

Фигура 5. Сравнителна диаграма на обобщения среден успех в опитните и контролните групи

---

⁵ За обобщен среден успех се приема средното аритметично число на средния успех по всички критерии и индикатори съответно за трите етапа на оценяване – входяща диагностика, междинен контрол и финално оценяване.

Наблюденията, анализът и изводите, свързани с проведената опитна работа с ученици през целия тригодишен период, дават напълно аргументирано основание да се направи заключението, че научното допускане се потвърждава:

Когато при работа с текст в часовете по български език от 5. до 7. клас се прилагат различни нетрадиционни методи, похвати и техники, предполагащи активна познавателна позиция, заинтересованост и мотивираност на учениците в процеса на обучение, те овладяват в по-висока степен ключовата компетентност „Умение за учене“.

Овладяването на ключовата компетентност „Умение за учене“ влияе положително и върху развиването на останалите ключови компетентности. При сравняване на получените резултати от прилагане на избраните методи, похвати и техники с целите на учебните програми се установява, че посредством избраната стратегия у учениците в определена степен се формират и допълнителни умения, които не са визирани в учебната документация, но са свързани с цялостното им развитие.

Процесът е продължителен и сложен, но най-същественото за преподавателя е, че удовлетворителните резултати от подобни дейности му осигуряват амбиция и сили за следващия опит. Разбира се, от него се изисква да има повишено ниво на педагогически умения и универсалност на образованието. Неговата мисия на активно насочващ и подкрепящ ръководител все повече го изправя пред предизвикателства, налагащи непрекъснато развитие и самоусъвършенстване, повишаване на квалификацията във всяко отношение.

***

Подходът при образователното взаимодействие по български език, описан в дисертационния труд, представя ефективността на подобна стратегия за една учебна година. Интерес предизвиква въпросът докъде би могъл да достигне прогресът, ако дейността се реализира последователно с едни и същи ученици в целия тригодишен етап на обучение.

III. ПО-ВАЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Избраният проблем за развиване на ключовата компетентност „Умение за учене“ е актуален в съвременното обучение по български език.
2. Първо по рода си в българската методическа литература изследване на ключовата компетентност „Умение за учене“ при обучението по български език в прогимназиалния етап.
3. Разработена е авторска Карта на умението за учене, която илюстрира както инструментите, необходими за ефективно управление на процеса на учене, така и способността да се влияе върху него.
4. Посочват се параметрите за измерване на ключовата компетентност „Умение за учене“.
5. Адаптирана е общата концепция за умението за учене съобразно обучението по български език в прогимназиален етап, като се фокусира вниманието върху работа с текст.
6. Предложени са варианти за междупредметна и вътрешнопредметна интеграция – трансфериране на знания и умения от различни образователни предмети в часове по български език.
7. Изготвен е алгоритъм за работа при реализирането на всяка една от техниките, които са апробирани в собствена методическа практика.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. **Мацева, Н.** *Извадете смартфоните!* – изборът на поколение учители и ученици, или *Ключовата роля на технологиите при развиване на уменията за учене в урока по български език и литература в VI клас*. Списание "Съвременна лингвистика", София, УИ „Св. Климент Охридски“, кн.2/2020 г., ISSN 2603-4425, стр. 89 – 95.
2. **Мацева, Н.** *Позитивната класна стая в помощ на ключовата компетентност „Умения за учене“ при обучението по български език и литература в VI клас*. Списание „Словото на младите“ (Verba iuvenium), Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, бр.3/2021 г., ISSN 2682-9460 , стр.105-117.
3. **Мацева, Н.** *Проект „Развиване на суперсили“ – ефективна стратегия на занятията по български език в 7. клас за развиване на ключовата компетентност „Умение за учене“*. Сборник „Езиковото и литературното обучение в перспективите на гражданствеността“, София, „Аз-буки“, 2022 г., е-ISBN 978-619-7667-39-4, стр.139 – 148.
4. **Мацева, Н.** *Творческа експлозия в час по български език в VI клас, или Как се активизира процесът на учене чрез картографиране на идеи с помощта на мисловни карти*. Списание „Словото на младите“ (Verba iuvenium), Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, бр.4/2022 г., ISSN 2682-9460, стр.191 – 200.
5. **Мацева, Н.** *Как интерактивните методи и похвати активизират творческия потенциал на учениците на занятия по български език и литература, или Мозъчна атака за спасяване на бедстващи хора*. Електронно списание „Образование и развитие“, №10/2022 г., ISSN 2603-3577.
6. **Мацева, Н.** *Възможности на съвместното преподаване за повишаване познавателната активност на учениците*. Списание „Словото на младите“ (Verba iuvenium), Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, бр.5/2023 г., ISSN 2682-9460 (под печат)
7. **Мацева, Н.** *Играта в занятията по български език като част от стратегия за повишаване мотивацията за учене на петокласници*. Списание „Български език и литература“, София, „Аз-буки“, бр.2/2023 г. (под печат)

V. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

- Гарушева, Пенка, Фани Бойкова. *Помагало по методика на обучението по български език (теоретични и практически насоки)*. Пловдив: УИ "Паисий Хилендарски, 2014.
- Димитрова, Димка. *Обучението по български език - обучение в текст и чрез текст (5. - 12. клас)*. Варна: Славена, 2019.
- Закон за предучилищно и училищно образование*. МОН, н.д.
- За прехода от знания към умения*, www.mon.bg › *upload* › *II-book*. МОН, н.д.
- Кръстанова, Ваня. „Комуникативната компетентност и съвременните ѝ проявления в езиковото обучение.“ *Комуникативната компетентност в езиковото и в литературното обучение* (УИ "Паисий Хилендарски"), 2009: 18 - 20.
- Официален сайт на Европейския съюз, [tps://europa.eu](https://europa.eu). *Европейска квалификационна рамка*. <https://europa.eu/europass/bg/european-qualifications-framework-eqf>, н.д.
- Петров, Ангел. „Комуникативната компетентност – фактор за професионалната реализация на учителя по български език.“ *сп. Български език и литература (електронна версия)*, № 2 2005: № 2.